

RUSYA'NIN "ERMENİSİZ ERMENİSTAN" POLİTİKASI VE BU ALANDAKİ FAALİYETLERİ

Nurcan YAVUZ*

Uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti sınırları içinde Türklerle birarada, dost olarak yaşayan Ermeniler, XIX.yüzyılın sonlarına doğru, başta Rusya olmak üzere "düvel-i muazzama" diye adlandırılan emperyalist büyük Avrupa devletlerinin menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye başlayınca Türk Ermeni dostluğu da böylece sona ermiştir.

Sözde, Osmanlı topraklarında yaşayan hristiyan azınlıkların haklarını koruma amacı güden Amerika, İngiltere ve Rusya gibi devletler kendi menfaatleri uğruna Ermenileri kışkırtma yoluna gitmişler ve menfaatleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni parçalamak için özellikle gayri müslim tebaa arasında başlayan milliyetçilik ve ayrılık hareketlerini de hararetle desteklemişler ve Balkanlarda kendi nüfuzları altında devletler kurmaya çalışmışlardır. İşte bütün bu plânlar doğrultusunda, aslında Ermeni meselesi "Şark Meselesi"nin bir parçasını oluşturmuştur.

Ermeni meselesinin, büyük devletlerin kendi siyasi gayelerinin tahakkukunda kullanılan bir

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Araştırma Görevlisi

vasıttan başka birşey olmadığını gösteren en güzel örnek, 1877-78 Türk-Rus harbinin başlaması olmuştur. Çünkü 1854 Kırım Harbi'nden sonra Rusya, Yakındoğu'da girişeceği her teşebbüste büyük devletlerle karşılaşacağını gördüğünden Uzakdoğu'ya yönelmekten başka çare kalmadığının farkına varmıştı¹. Bu durum 1870-1871 Alman-Fransız harbine kadar devam ettikten sonra İtalyan ve Alman milli birliklerinin kurulmasına karşılık Rusya ise bir "Slav Birliği" siyasetine yönelmişti. Buna karşılık İngilizler ise Rusları zayıf düşürmek amacıyla onları bir harbe sokmayı düşünmüşlerdi. İşte bu amaçla Ermeni meselesi bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir taraftan Osmanlı Devleti'ne yardım edilirken diğer taratan da Rus tezi mükâfatlandırılmak suretiyle harp bilfiil hazırlanıyordu. Bunun yanında, Almanlar ise bir Rus-Fransız ittifakından çekindiklerinden, muhtemel ittifakın, bir tarafını çökertmek için Ermeni meselesine yardım etmek suretiyle Rusya'yı Balkanlarda yıpratıcı bir harpte serbest bırakmayı düşünmüşlerdir.

Böylece büyük devletlerin siyaset alanında kullanılan bir numaralı maşa durumundaki Ermenilerin ise, kendilerine ait çok daha farklı hayalleri vardı. Abdülhamit hükûmetinden iki türlü menfaat teminine çalışıyorlardı. Birincisi; Abdulhamid'in keyfi idaresini ileri sürerek, Avrupa müdahâlesi ile kendi

1 A.Erçikan, Tarihte Türk-Ermeni Münasebetleri, Ankara, 1949, s.23.

istiklâllerini temin etmek, diğeri de; Kânun-ı Esâsi'nin bahşettiği hürriyet sayesinde ilk müsait fırsatta hükûmete karşı gelmek suretiyle Avrupa tarafından yapılacak bir müdahale neticesinde kendilerine muhtar bir idare ve nihayet istiklâllerini temin maksadıyla bir kısmı Anadolu'da, bir kısmı Rumeli'de olmak üzere açık bir şekilde millî varlıklarını temin etmekte.

Gerek Ermenilerin gerekse Avrupa devletlerinin gerçek niyetlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti ise, o sırada toplanmakta olan Berlin Kongresi'nden çok şey beklemekteydi. Ancak bu hayalden başka birşey değildi.

Çünkü kongre başlangıcında Bismark'ın yaptığı açıklama, bunu açıkça ortaya koymuştu. Bismark, Berlin Kongresi'nin Osmanlı Devleti için değil, sırf Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur maddeleri ihtiva eden Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek için toplandığını belirtmişti. Sonuç da öyle olmuş ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ayastefanos Antlaşması'nın Anadolu ıslahatı ile ilgili 16.maddesi küçük değişikliklerle kabul edilmişti².

Böylece Berlin Kongresi ile Ermeni meselesi yeni bir evreye girmiş ve Ermeniler, büyük devletlere daha çok ümit bağlamaya başlamışlardı. Buna rağmen

2 Hüsamet'in Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri (1914-1918), Ankara, 1990, s.24.

Berlin Antlaşmasınının 61.maddesi Ermenileri tatmin etmemişti. Ermeniler Berlin Kongresi'nde tamamen duygusal şekilde hareket etmişlerdi. Ermeni Nersiz Varcabetyan kongreye başvurusunda; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas illerinde Ermenistan kurulması talebinde bulunmuştu³. Onların bu talepleri Osmanlı Devleti aleyhinde yaptıkları ilk resmî çıkışları olmuştu. Nihayetinde Berlin Antlaşması, Ermeni illeri denilen bu toprak parçası üzerinde ıslahat yapılması şeklinde sonuçlanınca⁴ Ermeni meselesi resmî olarak siyâset alanına girmiş oluyordu.

Bütün bu durumlara sebep olan en büyük yetkili devlet Rusya idi. Aslında bütün bu çalışmalarında, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki gizli emellerinin büyük etkisi olmuştu. Şöyleki; Ruslar Deli Petro ve II.Katerina zamanlarında Kafkasya'ya sokulmaya başlamışlardı. 1806'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş 1812 Bükreş Antlaşması ile

3 Cemal Paşa, Hatıralar, İttihat Terakki ve Birinci Dünya Harbi, İstanbul, 1959, s.338.

4 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine konulan ıslahat şartı şöyle idi; "Bâb-ı Âli, halkı Ermeni bulunan vilâyetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapacak, Ermenileri, Çerkez ve Kürtlere karşı koruyacak ve ara sıra bu yolda alınan tedbirleri anlaşmayı imzalayan devletlere tebliğ edecektir." (Fahir Atabek, Doğu Cephesi, (1919-1921), s.4). Bu kayıt İstanbul Patriği Hartunyan'ın da çabasıyla Paris ve Londra'da yetiştirdikleri Ermeni komitecilerin eline faydalanılacak bir silah vermişti. Hatta bu madde daha sonra büyük devletlerin Türkiye işlerine karışmalarına ve Ermeniler lehinde padişahlara baskı yapmalarına imkân hazırlamıştır. (Niyazi Ahmet Banoğlu, Ermeninin Ermeniyeye Zulmü, Ankara, 1976, s.15).

son bulmuştu. Bu antlaşmanın gizli bir maddesi ile "harp esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca harekette bulunan tebaanın affedilmesi"nden bahsediliyordu. Bununla Balkanlardaki ortodokslar olduğu gibi, harp esnasında Ruslarla işbirliği yapan birçok Ermeni de kasedilmişti.

Bu birlik ve beraberlik kafalarda pek çok soru işaretini de beraberinde getiriyordu. Acaba Ruslarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Ermenilerden Rusların beklentisi ne idi? Rus yazarı Boryan'a göre; Çarlık Hükümeti'nin Ermenilerin bağımsızlığı ve Ermeni devletinin kuruluşu ile ilgilendiği yoktu. Fakat Ermenilerin hayalleri çok daha farklıydı. Ermeniler, kendilerinin İran'ın yönetiminden kurtarılması ve bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması için I.Petro'nun askeri gücünden faydalanmayı arzu ediyorlardı⁵.

Ermenilerin bu arzuları Rusya tarafından çok daha farklı şekilde değerlendirilmişti. 1828'den sonra Rusya, Ermenilerin yaşadığı yerleri işgal etmeye başlamış ve işgal ettiği yerlerde Ruslaştırma politikası yoluna gitmişti. Ermenilerin herhangi bir politik emelinin meydana çıkmasını engellemekle kalmayıp, kültür ocaklarını da basamak basamak yok etmiş ve hayır teşebbüslerini bile kökünden kazımişti. Çünkü Çarlık Rusyası'nın ekonomik, politik çıkarları "Bağımsız

5 B.A.Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatya i SSSR, Cast II, Moskova, 1929, s.212.

Ermenilerden ihânet gören Rusya onları imtiyazlardan basamak basamak mahrum etmiş ve bağımsızlık ruhunu ortadan kaldırmışsa da her fırsatta Ermenilerden faydalanmaktan da geri kalmamıştı. Hatta 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusya'daki Ermeniler Ruslarla aynı şartlarda savaşmışlardı.

İşte o zamandan itibaren Rusya, Ermeni muhafızlığını başlatmış ve bu gayelerini sonuna kadar devam ettirmişlerdir⁸. Hatta Ermenilerin bu kadar fedakârlık yapmaları karşılığı olarak Rusya Ermeni subay ve askerlerini ödüllendirmiş, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerinde Ermenilerle ilgili ıslahat tekliflerinin yer almasını sağlamışsa da bütün bunlar Ermenileri tatmin etmemişti. Ermenilerin beklentisi herhangi bir ıslahat değil, bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kuruluşu idi.

Çünkü Ermeniler Ayestefanos Antlaşması sırasında İstanbul'daki Ermeni patriği Nersiz vasıtasıyla Rus başkumandanı Grandük Nikoliyeviç'e başvurarak Doğu Anadolu'da Rusya'nın himayesi altında bir Ermenistan kurulmasının, Türklere kabul ettirilmesini talep etmişlerdi⁹. Onların bu talepleri Rusya tarafından dikkate alınmakla kalmamış, bu uğurda sonuna kadar da başarılı mücadele vermişlerdir.

8 Cemal Paşa. Hatıralar, s.337.

9 Mehmet Kasım. Talat Paşa'nın Anıları. İstanbul. 1986, s.43.

Rusya'nın bütün bu faaliyetlerini değerlendirmeye çalışan bazı tarihçilere göre ise; Ermenileri bütün gücüyle destekleyen Rusya'nın asıl maksadı; Doğu Anadolu'dan Basra'ya ve Çukurova'ya kadar uzanan ve kendi kontrolünde kalacak olan bir Ermenistan yaratmaktı. Bu amaçla şayet doğrudan olmazsa, dolaylı yollardan İstanbul'u ele geçirmeye çalışıyordu. İşte bu doğrultuda stratejik öneme sahip bir bölgede "Bağımsız Ermenistan" oluşturulması bu emeline ters düşüyordu. Hatta III.Aleksandr, Ermenilerin bağımsızlık emelleri için kışkırtıcı bir araç olarak görev yapabilecek bağımsız bir Ermenistan'ın Türkiye sınırlarında yaratılmasını değil, Ermeniler arasındaki bağımsız Ermenistan ideallerinin kökünü kazımayı bile planlıyordu¹⁰.

Onun bu politikası halefleri tarafından da takip edilmişti.Şöyleki II.Nikola'nın Çarlığı'nın ilk yıllarında, Kafkasya'da Gregoryan Ermenileri zorla ortodoks mezhebine geçirilmeye çalışılıyordu. Bundan dolayı Rus hükümeti ile Ermeniler arasında düşmanlık meydana gelmişti. Hatta Çarlık Rusyası'nın Kafkasları işgalinden sonra uygulamaya çalıştığı siyasetin temel prensibi böl ve yönet politikası olmuştu. Bu amaçla Haziran 1909'da Çar'ın emriyle kiliselere ait mallar ilgili bakanlıklara devredilmiş, aynı emirle bütün Ermeni okullarında Rusca eğitim mecburi kılınmıştı.

10 Hüsamettin Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri, (1914-1918), Ankara, 1990, s.33.

Çarın emrinin uygulanmasında asker kuvveti kullanılmış, kiliseler tahrib edilmiş, ruhbanları zindanlara atılmıştı. Hatta 1901 yılında Çarlık hükümetinin yayınladığı tamimle daha önce Anadolu'daki Ermeni isyanlarından kaçarak Rusya'ya iltica eden Ermenilerin derhal Rus tabiyetini kabul etmeleri veya Rus topraklarını terk etmeleri istenilmişti¹¹.

Ancak bütün bu zulüm ve baskılar amacına ulaşamamış ve Kafkas berisinde yaşayan milletler Ruslaştırılmamış, aksine bu milletlerin birlik ve teşkilatlanmaları için çok iyi zemin oluşmuştu. Ermeniler ya Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'ne ya da Taşnaksütyun diye bilinen Ermeni ihtilâlciler federasyonuna yönelmişlerdi¹². Boryan'a göre; Türkler ile Ermeniler arasında meydana gelen çatışmaların sorumlusu ise Ruslardı.

1912 yılına gelindiğinde Balkan krizinden dolayı Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen Çarlık Rusyası Ermeni meselesini, Doğu Anadolu'yu ele geçirmek ümidiyle tekrar sahneye koymuştu. Hatta Kafkas Genel Valisi Vorontzov-Daşkov tarafından da bu politika destek görmüştü. Çarlık Rusyası için Ermeni meselesi bir amaç değil, sadece sömürgeci ve işgalci niyetlerinin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak değerlendirilmişti. Gerçekte Rusların, Ermeni devleti kurma gibi bir niyetleri yoktu. Çarlık hükümeti

11 Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri, s.36.

12 Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya..., s.337.

öteki devletler gibi Doğu Anadolu'yu ele geçirdiği takdirde, Yakın Doğu'da etkisini kuvvetlendirecek Akdeniz ve İran körfezine yol açacak stratejik askeri bir üs olarak kullanmayı planlıyordu.

İşte Rusya bütün bu plânları doğrultusunda, Ermeni ıslahatını sağlamakla işe başlamış ve 22 Mayıs 1913'de Ermeni ıslahatı için ilk adımını atmış ve 1913 Temmuz'unda yapılan komisyon toplantısında bu projeyi kabul ettirmek için epeyce çaba sarfetmişti. Hatta Rus maslahatgüzarı Ermeni ıslahatını Ermenistan'ın Ruslar tarafından işgali için atılmış bir adım olarak yorumlamıştı. Çünkü artık Ruslar son zamanlarda Kafkasya Ermenilerine karşı siyasetlerini değiştirmişlerdi. Önceden Ermenileri tazyik altında bulundurdıklarından dolayı hakiki Ermeni ihtilâlcilerinin Rusya'ya karşı daima emniyetsizlik ve güvensizlik beslemekte olduklarını dikkate alan Rusya derhal yol değiştirmiş ve Eçmiyazin Manastırının önceden alınmış olan bütün mallarını geri vermiş ve Ermeni siyâsî mahkûmları hakkında genel af ilân etmekle lütufkârlığa başlamıştı¹³.

Rusya'nın bu siyaseti o zamana kadar Ruslardan nefret eden Ermeni ihtilâlcilerinin de kendilerine kaymasına sebep olmuştu. Ruslar için maksat, Doğu Anadolu'da huzur ve sükûnu bozmaktı. Bunun için önce Ermenileri himaye etmek ve onların lehine Avrupa'nın merhamet hislerini uyandırmak

13 Cemal Paşa, Hatıralar, s.358.

lâzımdı. Bunun yanında bölgedeki Kürt beylerini ve beylerden ziyûde nüfûz sahibi olan şeyhleri teşvik ederek bunları hem hükümet ve hem de Ermeniler aleyhine ayaklandırmak gerekiyordu. Hatta bu amaçlarını gerçekleştirmek için pek çok girişimde dahi bulunmuştu¹⁴. Hatta 8 Şubat 1914'de üzerinde çalışma yaptığı ıslahat projesini de Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişti. Bu projeye göre; altı doğu vilâyeti iki müfettişlik bölgesine ayrılmış ve buralara, bir Norveçli ve bir de Hollandalı müfettiş atanmışsa da¹⁵ Ekim 1914'de Birinci Dünya Harbi'nin çıkması üzerine Osmanlı Devleti de seferberlik ilân ettiğinden bu proje uygulanamamıştır.

Ermenilerin makul ve mantıklı düşünenleri Ermeni istiklâlinin kanla şiddetle kazanılmasına kesinlikle razı değillerdi. Esasen Osmanlı Devleti Harbi kazandığı takdirde Ermeniler için kanlı icraatta hiçbir başarı elde edilemezdi. Kaybettiği takdirde ise Osmanlı Devleti çökecek ve "Vilâyât-ı Şarkıyye" meselesi, hristiyan Ermenileri önceden beri himaye eden Avrupa tarafından yeniden meydana çıkarılacaktı. Her iki şekilde de isyan çıkarmak kanlı vasıtalarla teşebbüs etmek. Ermeni milletini boş yere meşgul edecekti. Ermeniler, Ruslara yardım ettikleri veya isyan çıkardıkları takdirde İttihat komitesinde aynı vasıtalarla belki de daha şiddetli bir surette karşılık vereceği tabii idi¹⁶.

14 Cemal Paşa, Hatıralar, s.358.

15 Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatıya, s.285.

16 Ahmet Refik Altınay, İki Komite İki Kıtıl, İstanbul, 1919, s.44-45.

Daha doğrusu Osmanlı Devleti, savaş zamanında dahilî ıslahatla ilgilenemeyeceğinden Doğu Anadolu vilâyetleri için getirilmiş olan iki genel müfettişin memuriyetlerine devam etmesine lüzum görmemişti. Zaten savaşa girmesindeki amacı, bu harp sayesinde dahilî istiklâlimize birer darbe indiren ne kadar devlet kararları varsa bunların tümünden kurtulmak ve bundan sonra kendi memleketimizde mahalli şartların gerektireceği ıslahatı bizzat kendisi yaparak hür ve müstakil devletler gibi yaşamaktı. Bunun için bütün dahilî ıslahat teşebbüslerini genel harpten sonraya bırakmaya karar vermiş ve bu kararını da Taşnaksüyun reislerine bildirmişti¹⁷.

Diğer yandan Ermeni komiteleri ise, Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesi halinde alacakları durumu tespit için toplantılar yapıyorlardı. Yapılan Birleşik Millî Ermeni Kongresi'nde, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları, askeri görevlerini yapmaları, dış tesirlere kapılmamaları şeklinde bir karara varmışlardı¹⁸. Hatta Taşnaksüyun reisleri de bu şekilde propagandalar yaparak bu suretle Osmanlı Devleti'ne güven vermek istemişlerdi. Diğer yandan da durumun alacağı şekli bekleyerek bütün kuvvetleriyle hazırlanmayı ihmal etmemişlerdi. Aldıkları olumlu kararın hemen akabinde Erzurum'da

17 Cemal Paşa. Hatıralar, s.359.

18 Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya.... s.194.

Taşnaksütyun'un sekizinci kongresi toplanmış ve bu toplantıda, savaş çıkması halinde Osmanlı Devleti ile mücadele kararı alınmıştı¹⁹.

Aynı zamanda 1914'de Tiflis'e gelen Çar tarafından kabul edilen Eçmiyazin Katogikosu Kevork, Çara hitaben yaptığı konuşmada; Ermenilerin kurtuluşunun, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak ve Rusların himayesinde kurulacak bir Ermenistan Devleti'yle mümkün olabileceğini söylemişti²⁰.

Ermeniler, bununla da yetinmeyip savaşın ilk günlerinde Taşnaksütyun Partisi'nin dış ilişkilerini yöneten Dr.Zavriyev, Kafkas Genel Vâlişi Vorontzov-Daşkov ile görüşmüş partisi ve Ermeni milleti adına çıkacak savaşta Ermeni milletinin Kafkas Cephesi'nde Türklere karşı Rus ordusuna elden gelen bütün desteği göstermeye ve partinin bütün gücünü genel valinin emrine vermeye hazır olduğuna dair teminat vermişti²¹.

Böylece bir taraftan Çarlık Rusyası'nın tahriki, diğer taraftan Katogikos ve komitecilerin gayretleriyle Kafkasya'da Türklere karşı büyük bir mücadelenin hazırlığına başlanmıştı²².

Rusya ise bütün bu plânları doğrultusunda diğer devletlerin prensip itibariyle fikrini de aldıktan

19 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.579.

20 Sadi Koçuş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri, Ankara, 1967, s.186.

21 Yıldırım, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri, s.50.

22 Banoğlu, Ermeninin Ermeniye Zulmü, s.18.

sonra İstanbul'daki elçisi Bay Giers vasıtasıyla Bâb-ı Ali'ye bir teklifte bulunmuştu. Teklif şöyleydi: "Altı vilâyetin birleştirilmesi, bir idare makamı kurulması, müslüman ve hristiyanların aynı oranda silah altına çağrılması, memur ve bilhassa polislerin tayininde aynı oranın dikkate alınması, bu vilâyetin bir genel vali tarafından idaresi."²³ Rusya'nın bu teklifi görüşülmeye başlanıldığında, Rus elçisi, Rusya'nın bu meseleyi Türk menfaatlerine uygun biçimde halletmek arzusunda bulunduğunu ve bu iyi niyetli teklif karşısında tereddüt edilmemesi gerektiğini bildirmişti. Fakat teklif Türk istiklâline aykırı düştüğü için kabul edilmemişti. Hatta teklifler karşısında Ermenilerin ikna edilmesi yoluna gidilmiş, yabancı müdahalenin dışında ıslahatın birlikte yapılması teklifinde bulunmanın daha uygun olacağı düşünülmüştü. Fakat Ermenilerin artık bu vaadlere güvenleri kalmadığından yapılan teklifleri reddetmişlerdi²⁴.

Böylece savaşın başlamasını fırsat bilen dünyanın her yerindeki gönüllü Ermeniler, Kafkasya'ya gelmişlerdi. Ayrıca Rus ordularında da Rusyalı Ermeni askerler bulunuyordu. Türk-Rus Savaşı başladığında, Ruslar taarruza geçmeden önce Kafkasya'da da Ermeniler hazırlığa başlamışlardı. Ermeni Komitacısı Antranik Tiflis'e getirilerek, bunun

23 Kasım, Talat Paşa'nın Anıları, s.20-21.

24 Kasım, Talat Paşa'nın Anıları, s.22.

emrinde Ermeni intikam alayları kurulmuştu. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde üye olan Erzurum Milletvekili Karakin Pastırmacıyan ve daha bir kaç Ermeni milletvekili, teşkilât için Tiflis'de toplanmışlar ve dört gönüllü müfrezesi kurmuşlardı.

Kafkas Genel Vâlisi Vorontzof-Daşkov'un emirlerine göre bunlar harp başladıktan sonra, üç hafta içinde harekât alanına gireceklerdi. Rus komuta heyetinin plânına uygun olarak, Taşnaksütyun Cemiyetinin verdiği kararlara göre; Antranik'in kuvvetleri, Van'a yaklaşıp yaklaşmaz, oralarda bulunan Taşnak muhâripleri dağlara çıkarak isyan bayrağını çekeceklerdi. Esasen Van'da ve daha birçok yerlerde ayaklanma teşkilâtı yıllardan beri hazırlanmıştı. Ekim 1914'de Rus Kafkas ordusu Osmanlı Devleti sınırını geçer geçmez Antranik kumandasındaki Ermeni alayı da Van yönünden harekâta başlamıştı²⁵.

Ekim 1914'de Rusya ile beraber Taşnaksütyun Cemiyeti de Osmanlı Devleti'ne harp ilân etmişti. Komite bir beyannâme ile, bütün kuvvetleriyle Rusya'yı destekleyeceğini dünyaya bildirmişti. Türk tebaası olan bir çok Ermeniler de bu harekete katılmak için Kafkasya'ya gelmişler ve çetelere girmişlerdi²⁶.

25 Atabek, Doğu Cephesi, s.7.

26 Hayri Gökçay, Bir Türkün Hatırat ve İntikamı, İstanbul, 1958, s. 21. Rus yazarı Boryan bu hususta şu yorumu yapmıştır: "Cihan savaşı herşeyden önce Yakın Doğuda hakimiyet uğrunda mücadele gibi düşünülmelidir.

Ruslar ise, sadece Kafkasya'daki Ermenileri silahlandırarak savaşa hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda savaş çıktığında öncü birlikleri vazifesi görebilecek Osmanlı Ermenilerini de silahlandırmıştı. Bunun yanında Taşnaksütyun Cemiyeti aracılığı ile para yardımıyla dahi bulunmuştu²⁷. Diğer taraftan Çar II.Nikola da bir beyannâme²⁸ yayınlayarak, Ermenileri ayaklanmaya teşvik etmiş ve Eçmiyazin Katolikos'unu da aynı şekilde faaliyete zorlamıştı. Bu şekilde Ermeni gençleri kitle halinde Rus saflarında yer aldıkları gibi, Osmanlı Devleti'nde de çeteler falaliyete geçmişlerdi. Elli seneye yakın bir zamandan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhinde yaptıkları çalışmaları kuvveden fiile çıkarmak için, bütün güçleri ile teşkilât kurmaya ve isyan hareketleri için

Türkiye şüphesiz savaşın en zengin ganimetidir. Burada dokunulmamış petrol, bakır, gümüş kaynakları, tuz yatakları, fevkalâde verimli topraklar bulunuyordu." (Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya, s.382).

- 27 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (Aralık 1982) Yıl.31, Sayı.81, Genelkurmay Başkanlığı Ankara, Belge No.1807, s.24. Ermenilere silah dağıtmak amacıyla Rus generallerinden Loris Melikof'un oğlunun bu amaçla Van bölgesine gittiği dahi haber alınmıştı. (ATASE, Kls.2918, D.797, F.6).
- 28 Beyanname şöyleydi: "Ermeniler! Şarktan garba kadar bütün büyük hakları celbime icabet ettiler. Ermeniler, aranızdan birçoklarını mahveden ve halâ da mahvetmekte olan beş asırlık zulümden sonra kesbi istiklâl etmeniz saati gelmiştir. Sizin sadakatınız beni silahlarımızın nihai zaferi ile hakkımıza hadim olacağınıza inandırıyor. Ermeniler! Çar hükümeti emrinde slav kardeşlerinizle birleşiniz. Böylece hak ve istiklâlinize kavuşacaksınız." (Erçikan, Tarihte Türk Ermeni Münasebetleri, s.21).

hazırlanmaya başlamışlardı. Anadolu'da bu hazırlıklar devam ederken, harp dolayısıyla diğer Osmanlı tebaası gibi silah altına alınan Ermenilerde silahları, cephaneleri ve üzerlerine giydirilen asker elbiseleriyle birlikte mensub oldukları birliklerden kaçmaya ve Osmanlı Devleti bünyesinde kurulan gizli çetelere katılmaya başlamışlar²⁹.

İşte bütün bu faaliyetleri ile Rusya Birinci Dünya Harbi öncesinde Ermenilere karşı uyguladıkları baskı siyasetinden vazgeçmişti. Çünkü Alman, Avusturya-Macaristan cephelelerindeki durumunu tehlikeye düşürmemek için, orada fazla kuvvet bulundurmaya tasarladığından, nisbeten zayıf tutmak istediği Kafkas cephesinde kendi kuvvetleri yanında Ermenilerden de faydalanmayı esas tutmuş ve Ermenilere karşı gâyet iyi muamelede bulunmak ve onların en büyük koruyucusu olmak rolünü takınmıştı³⁰.

29 Hulki Saral, Ermeni Meselesi, s.355. Ermeniler Doğu Anadolu Türklerini temizlemek için kurulan güce katılmak üzere gönüllü askerler topluyor ve bu birliklere gönderiyorlardı. Böylece bağımsız bir Ermeni hükümeti kurulabilecekti. Ermeni desteğini almaktan memnun olan Ruslar ise bağımsız bir hükümet olan Kafkasya ve Doğu Anadolu topraklarının durumunu görmek için Osmanlılardan daha endişeli değillerdi. (Shaw Shaw, History of The Ottoman Empire and Modern Turkey, Paris, 1977, s.323).

30 Hatta Başkumandan Nikolay Nikoliyeviç Ağustos 1914'de Avusturya-Macaristan halklarına müracaatla şunları söylemiştir: "Kendi tarihi vaziyetlerine sadakatli olan halkların yabancı zulmünden kurtulması için defalarca kan dökmüş Rusya, hakkın ve adaletin devamından ayrı hiçbir şey aramıyor. Aslında bu ve bunun gibi sloganlar Rusya dış politikasının asıl hedeflerini belirtiyorlardı. Yabancı zulmünden kurtulmak isteyen

Harbin sonunda başarı kazanılacağına inanan Ermeniler ise Rusların bu hareketlerini samimi anlayarak bütün varlıklarıyla onların emrinde çalışmayı Allahın büyük lütfu olarak telâkki etmişlerdi.

Rusların da yardımlarıyla ve Rus askerleriyle birlikte ve onlarla karışık olarak Ermeni çete reisleri ve elebaşları ve özellikle Rus harp okulundan yetişmiş Ermeni asıllı subaylar tarafından Ermeni birlikleri kurulmaya başlanmıştı³¹.

Gelişen bu olaylarda üzerinde durulması gereken önemli bir nokta olarak, şunu söylemek gerekir; Ruslar harpte Ermenileri ayaklanmaya ve kendilerine yardıma davet ederken onlara; Rusya galip gelirse Doğu vilâyetlerinde ıslahat projesinin uygulanacağını vaad ediyorlardı. Yani Ermeniler için Rusya'nın gelişi ile de bir istiklâl bahis mevzuu olmuyordu. O halde Ermeni milleti sadece efendi değiştirecekti. Esasen o efendinin, doğu politikası da belli idi ve şu üç büyük prensibe dayanıyordu:

1- Paleologların mirasına konmak için Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak, Ortodoks dinini müdafaa etmek, Akdeniz'e çıkmak.

2- Basra'ya Hint denizine inmek.

küçük milliyetlerin yardımı ile başka toprakları işgal etmek vasıtası ve silahı idi." (Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya..., s.384).

31 Shaw, History Of The Ottoman.... s.323; Alper Gazigiray, Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, Hereke, 1982, s.378.

3- İran, Hindistan ve Asya ticaretlerini Rusya'ya çekmek³².

Bütün bu plân ve projelerden sonra oluşturulan Ermeni çeteleri Pastırmacıyan ve Papazyan'ın emri altında Van'ı işgal ederek halkı öldürmüşler ve çeşitli katliamlar yapmışlardı³³. Önemli Ermeni liderlerinin imzasını taşıyan tamimler her tarafa gönderilmek suretiyle Ermeni gönüllü listeleri çoğaltılmaya çalışıldı. Tamim şöyleydi: "Ermeni milletinin Rusya'ya karşı değişmeyen sadakatini göstermesi zamanı gelmiştir. Ermeniler sınırın ötesinde bulunan birçok kardeşlerini kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelidir."³⁴ Bu şekilde çoğaltılmaya çalışılan gönüllü listelerine Amerika'dan, İngiltere'den, Fransa'dan, Bulgaristan'dan, Romanya'dan ve hatta Buhara'dan, bütün Rusya'dan gelen Ermeniler giriyorlardı. Bunlar mallarını satıp, ticaretlerini, işlerini bırakıp, silah ve cephanelerini temin edip ve toplama yeri olan Tiflis'e koşmuşlardı³⁵. Çarlık

32 Erçikan, Tarihte Türk Ermeni Münasebetleri, s.23.

33 Edgar Granville, Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları, Çev: Orhan Arıman, Ankara, s.89.

34 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987. s.590.

35 Erzurum vali vekili Cemal Bey'in 14 Eylül 1914 tarihli III.Ordu Kumandanlığına yazdığı telgraf meseleyi daha iyi aydınlatmaktadır. Telgraf şöyledir; "Rusya'da bulunduğum sırada gerek doğu illeri probleminin ve gerekse Kafkasya'da meydana çıkan ufak tefek problemlerin çözümünde Rus hükümetinin Ermenilere görülmedik derecede güvendikleri ve onları kendi tarafına çekip Doğu Anadolu'da istediği zamanda bir ayaklanma ve karışıklık çıkararak işlerimize karışma ve hükümetimize baskı yapabilme amacını güttüğünü resmi ve

bayrağının hizmetine giren Ermeni gönüllüleri aşağı yukarı üç tümen yani bir kolordu tutarındaydı³⁶. Bu defa Ermeniler için olmak veya olmamak meselesi söz konusuydu³⁷.

Hatta 13 Nisan 1915 tarihinde Bükreş Ataşemiliterliğinden başkumandanlığa gelen bir yazıda, Kafkasya'daki Ermeni gönüllü birliklerinin kuruluşları şöyle gösterilmiştir:

1- Meşhur ihtilâlcı Antranik kumandasında, ikibin Ermeni gönüllüsü ve iki Don Kazak taburu, Van bölgesinde.

2- İhtilâlcı Hamazasb kumandasında binikiyüz Ermeni gönüllüsü ve iki Don Kazak taburu, Van bölgesinde.

3- İhtilâlcı Pastırmacıyan kumandasında, ikibin Ermeni gönüllüsü ve Pakkori Kazak taburu, Kars-Erzurum genel istikametinde.

4- İhtilâlcı Keri kumandasında, bin Ermeni gönüllüsü ve iki Kazak taburu, Kars bölgesinde.

gayri resmi olarak işitmişim. Bu amaç için pek çok para harcayan Rusların Ermenileri kendi tarafına çektiğini ve Ruslara karşı Ermeniler arasında uyanan bu tutkunluğun bizim taraf Ermenileri arasında da yayıldığını yine Petersburg'da bulunduğum son zamanlarda öğrenmişim." (ATASE, Kıs.2811, D.26, F.24-1).

36 Granville. Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları, s.89.

37 Komite Horizon gazetesiyile şu bildiriye yayınlamıştı; "Bugün artık Türkiye Ermenileri şehitleri adını taşıyan o kanlı tarihe son vermek zamanı gelmiştir. Bu şartlar için de Ermeni de artık kendi yerine sahip olacak ve kendi gücüyle topraklarında yapılacak savaşlara yardım edecektir." (Uras. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.591).

5- İhtilâlcî Karakin kumandasında binbeşyüz Ermeni gönüllüsü ve bir Kazak Alay Erzurum cephesinde.

6- Meşhur İhtilâlcî Hayk kumandasında ikibin Ermeni gönüllüsü, Erzurum cephesinde.

7- İhtilâlcî Aram kumandasında onbine yakın Ermeni gönüllüsü Van şehri içinde. Aram bizzat Van isyanını idare etmiştir.

8- Tiflis'de altıyüz Ermeni gönüllüsü eğitim görmektedir³⁸.

Ermeni komitelerinin plânı ise şu şekildeydi:

1- Takım takım, silah ve cephanelerle askerden kaçmak.

2- Olaylar çıkarmak tedhişler yapmak suretiyle Türk askerlerini, ailelerini köylerini korumak için görevlerini bıraktırarak yerlerine yurtlarına döndürmek.

3- Seferberlik askeri ulaşım tertibatını güçleştirmek, asker, yiyecek, cephanе konvoylarını vurmak.

4- Ruslar sınırı geçer geçmez silaha sarılmak, orduyu iki ateş altında bulundurmak.

5- Gönüllü olarak hükümet silahıyla kaçmak ve Ruslara katılmak.

6- Boşaltacakları köylerde kiliselerini, evlerini, tarım ürünlerini yakmak ve yangınlar çıkarmak.

7- İtilâf Devletleri hesabına casusluk yapmak.

38 ATASE, Kıs.318, D.1287, F.1-31; Saral, Ermeni Meselesi, s.357.

8- Türklerin moralini bozmak, askerden kaçtırtmak için propaganda yapmak³⁹.

Burada Ermeni ihtilâlcilerinin tezini Edgar Granville şu şekilde açıklamıştır: "Kurtla kuzu hikâyesinden faydalanarak, bunlar kendilerini tarihin kötü bir cilvesi olarak emri altına giren hristiyanlara vahşi duygular besleyen cani bir hükümetin ezdiği ırk diye tanıtmakta, bu hükümetin savaşı fırsat bilip, kendilerinden kurtulmak için yüzbinlerce Ermeniye katlettiğini iddia etmişlerdir."⁴⁰

Aslında Taşnaksütyun'un sekizinci kongresinde bu konuda iki görüş mevcut idi. Bunlardan birincisine göre: Rus-Türk Harbi halinde, Ruslar Türklerin üstüne yıldırım gibi ani darbe indireceklerdi. O halde Kafkasya'da gönüllü alayları hazır bulunmalıydı. Bunlar, Rus ordusunun öncüleri olarak Türk ve Kürtlerin Ermeni halka zarar vermemeleri için Türkiye Ermenistanı'nın önemli ve askeri değeri olan noktaları zaptetmeliydiler. Bundan başka Türklerin siyâsî istekleri tespit edilerek Katagikos tarafından Rus hükümetine sunulmalıydı. Ermenistan bürosu tarafından özel savunma teşkilâtı hakkında

39 Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.603. Bu plânları harp zamanında uygulanmıştı. Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan askerlik çağındaki Ermenilerin çoğu seferberlik çağrısına uymayarak saklanmış ve bir kısmı da orduya gittikten sonra, silahıyla kaçarak köylerine dönmüştü. Bütün eli silah tutanların orduya katılmasıyla savunmasız kalan müslümanlar üzerine saldırıya başlamışlardı. (Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.I, İstanbul, 1992, s.200-201).

40 Granville, Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları, s.87.

bölgelerine gizli talimat verilmeliydi. Tehlike zamanında içeriye doğru ilerleyen Ermeni alaylarıyla derhal birleşilmeliydi⁴¹. İkinci görüş ise, daha tedbirli idi. Bunu savunanlara göre, batı cephesinde kuvvetli büyük Rus kuvvetleri gerekli olacağından Kafkas ordusu kumandanlığının durumundan dolayı Rusların o kadar hızlı bir şekilde Anadolu'da ilerleyebileceklerini sanmıyorlardı. Bunlara göre; Türkiye Ermenileri için tehlike kaçınılmazdı. Savunma hazırlıkları için gerekli emirlerin verilmesi lâzımdı. Bundan başka Kafkasya'da sınır dolaylarında bazı noktalara Ermeni savaşçıları kuvvetleri konulmalıydı. Bunlar bekleyecekler ve umutsuz, zor bir durum belirlediğinde derhal sınırı geçeceklerdi⁴².

Ermeni komitelerinin bu plânları Türk kumandanlığınca biliniyordu. Onun için gerekli önlemlerin alınmasında acele etmişti. Fakat Türk Başkumandanlığı tarafından alınan kararlarla olaylar akımına bırakılmayacak, gerekli önlemler alınacaktı⁴³. Fakat ne alınan kararlar ne de önlemler Ermeni ve Rusların faaliyetlerini azaltmamıştı. Nisan 1915'e

41 Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.595.

42 Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi...,s.595. Ermenilerin bu olumsuz faaliyetleri karşısında, I.Dünya Savaşı ilân edildiğinde, bunların ihtilâlcî eğilim ve hazırlıkları hissedilince Talat ve Enver Paşalar tarafından, bu düşünceden vazgeçmeleri ihtar edilmiş ve aksi takdirde haklarında şiddetli cezalandırma yapılacağı şeklinde açık bir dille tehdit edilmişlerdi. (Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.I, s.205).

43 ATASE. Kıs, 2811. D.26, F.15-1.

gelindiğinde Ermeni çete reisi Antranik kumandasında bin ikiyüz çeteci fedai Aşkale'ye kadar gelmeyi başarmışlardı. Taşnaklar ise, Avrupa'daki çetecilere yardım amacıyla Amerika'nın Boston şehrinde bu gönüllü fedailer için dörtbin yediyüz ruble toplamışlar ve Kafkasya Ermeni İâşe Cemiyeti'ne göndermişlerdi⁴⁴.

Bu suretle Harbin ilânından kısa bir zaman sonra, yıllardan beri hazırlanan plân gereğince, köylere kadar teşkilatlanmış çeteler, birer birer ve yer yer isyana başladıktan sonra Bitlis ve Van havalisinde faaliyetlerini artırdılar ve bölgeyi yangın yerine çevirdiler. Rus ordusu ilerledikçe Ermenilerin şiddet ve cesaretleri de artıyordu. Anadolu'ya giren Rus ordusunun tek muavinleri Ermenilerdi. İntikam, ihtiras emelleri Ermeni çetelerini galeyâna getirmişti. Rus ve Ermeniden oluşan fırkalar Türk cesetlerini çiğneyerek Erzurum'a doğru ilerliyorlardı⁴⁵.

Ermenilerin bu ilerlemesi, Ruslar tarafından çok sevindirici bir olay olarak değerlendiriliyordu⁴⁶. Rus ilerleyişi ve Ermeni çete faaliyetleri karşısında, Osmanlı ordularının cephelerde, sınırlarda savaşmasına ve başarılı olmasına imkân yoktu. Bu şartlar altında, harp sonunda isyan bölgelerinde tek bir Türk'ün dahi canlı kalmayacağı aşikârdı. En kısa zamanda tedbir alınması gerekiyordu.

44 ATASE, Kıs. 2820, D.17. F.4.

45 Ahmet Refik Altınay, Altınay, İki Komite İki Kıtıl. İstanbul, 1919, s.45.

46 Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya..., s.334.

Durumu tarafsız bir şekilde değerlendiren başkumandanlık, 11 Nisan'da halâ daha serbestçe çalışan Ermeni komite merkezlerini kapattıktan sonra komite reislerini ve tahrikçilerini de tutuklattı ve 14 Mayıs 1915'de tehcir kanununu çıkarttı. Bu kanunla birçok Ermeni çeşitli bölgelere nakledilmeye başlandı. Nakil olayı, hükümetin sırf vatan savunması yüzünden gördüğü ağır zorunluluklar ve ülkenin esasen uğramış olduğu acı şartlar altında yapılmıştı. Rus işgalinden, Ermeni gönüllü intikam alaylarının zulümlerinden göçe mecbur olan iller halkı, yerlerinden çıkarılan Ermenilerin durumundan daha kötü şartlar altında kalmış bulunuyorlardı.

Eli silah tutan müslümanların hepsi, Türk ordusunda bulunduğu için Ermeniler tarafından, savunmasız kalan halk arasında korkunç bir katliam yapmak kolaydı. Çünkü Ermeniler cephede Ruslar tarafından bağlanmış olan doğu unsurunun yanlarına ve gerilerine sarkmakla yetinmeyerek, bu bölgedeki müslüman halkı silip süpürüyorlardı. Fakat bu faaliyetleri uzun sürmemiştir.

1915 yılı, Ermeniler için felâketli yılların başlangıcı olmuştu. Çünkü Ruslar Van, Van Gölü kuzeyi, Erzurum Bölgesi'ni aldıktan sonra o zamana kadar Ermenilere iyi davranan Çarlık Rusyası birdenbire kendilerinden yüz çevirdi. İşgal edilen yerlerin Ermenilik hesabına terki yerine, doğrudan doğruya Rus topraklarına katılması ortaya çıkarıldı. Hatta 1916 başlarında Rus ordusu Erzurum'u aldı

zaman Başkumandanlık şu emri yayınlamıştı: "Ermeniler Erzurum'da yerleşme hakkına sahip değildirler"⁴⁷ Bundan da anlaşılıyor ki, aslında Rusya Ermenistan'a asla bağımsızlık vermek taraftarı değildi⁴⁸. Buna rağmen Taşnaksütyun Cemiyeti açıktan açığa Çar'a ve Rus vatanına hizmet etmişti. Ermenistan'ın Rusya için önemli olduğu ortadaydı.

Aslında kendi soydaşlarını bu gibi yıkımlara sürüklemiş olan komiteciler ve türlü kışkırtıcılar çok iyi biliyorlardı ki, Rusya hiçbir zaman bağımsız ve hatta kendi boyunduruğu dışında özgür bir Ermenistan'ın kurulmasını kabul edemezdi. Gerçi 1915 yılının ortalarına kadar Ermeni muhtâriyeti gibi bir söz dolaşmış ve üçlü anlaşma devletleri arasında bu esasın kabul edileceğini sandırabilecek görüşmeler olmuş ise de bunun aldaticılığını tahmin etmek zor değildi.

Bunun dışında üçlü anlaşma devletleri de Osmanlı ülkesini paylaşmak için 1915-1916-1917

47 Twerdo Khlebof; Erzurum'un işgalinde gerek şehre gerekse civarına hiçbir zaman Ermeni yaklaştırılmadığını, fakat ihtilâlden sonra her türlü tedbir lağvedilmiş bulunduğundan Ermenilerin Erzurum ve havalisine saldırdıklarını söylemiştir. (Rus İhtilâli Bidayetinden İtibaren 27 Şubat 1918'de Osmanlı Kıtaatının Erzurum'u İstirdad Ettikleri Tarihe Kadar Ermenilerin Erzurum Şehri ve Havalisi Türk Sekencesine Karşı Tavrı ve Hareketlerine Dair Twerdo Khlebof'un Hatırası, Batum, 334/1918, s.4).

48 Rus generali Twerdo Khlebof, Rusların Ermenilerden pek hoşlanmadığını iddia etmiş ve Rus birliklerinin arasında bulunan Ermeni askerlerinin daima en aşağı insan olarak değerlendirildiğini, Ermenilerin hazır yiyici bir toplum olduklarını, cepheye gitmekten köşe bucak kaçtıklarını söylemiştir. (Twerdo Khlebof'un Hatırası, s.1).

yıllarında aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar da "Ermenistan" diye hiçbir bölge ayırmamışlardı. Dolayısıyla Ermeniler, kendi komitecileriyle üçlü anlaşma devletlerinin ihtiraslarının ve aldatıcı kışkırtmalarının kurbanı olmuşlardı.

Rusya Sarıkamış yıkımından faydalanarak Doğu Anadolu'ya girdikten ve Çanakkale Savaşları yüzünden oralarda önemli Türk kuvvetleri gönderilmeyeceğini anladıktan sonra "Ermenisiz Ermenistan" siyasetini gütmeye başlamış ve Bu siyasetlerine tehirden önce ve sonra da devam etmişlerdi. Rus orduları Ermenisiz bölgeleri ele geçirdikçe yerlerinden çıkarılmış veya kendilerinden çıkmış Ermenilerin oralara geri gelip ister kendi yerlerine ister Türk ordusu ile birlikte çekilmiş olan müslümanların yerlerine yerleşmelerini engellemişler ve oralarda Rus kazaklarını yerleştirmeye kalkışmışlardı.

Ruslar, bölgede elden geldiği kadar az Ermeni bulundurmak istiyorlardı. Çünkü Ermenileri kendileri açısından tehlikeli görüyorlardı. Ermeniler batı devletlerinden yardım isteyebilirler, batı halk efkârına başvurabilirler, kendilerine vaad edilen muhtariyeti isteyebilirlerdi. Kısaca Ruslara bu bölgede güçlük çıkarabilirlerdi.

Ruslar, Ermenilere karşı en çok Kafkas ve İran sınırlarında titiz davranmışlardı. Öyleki Erzurum bölgesi ve Erzurum şehri işgal birliklerinin başında bulunan I.Ordu Kumandanı General Kalitin. bu bölgeye

Ermeni unsuru taşıyan hiç bir birlik göndermemiştir⁴⁹. Fakat bütün tedbirlerin alt üst olduğu ihtilâlden sonra Ermeniler Erzurum'a gönderilmeye başlanılmıştı. Zaten bundan sonra da Ermeniler şehir ve köylerde cinayet, yağma ve mezâlim yapmaya başlamışlardı⁵⁰.

Mezâlimler hakkında Twerdo Klebof şunları söylemiştir:

"Ermeni gönüllülerinin yaptıkları korkunç eziyetler ve yağma, Rus ordusunun da dikkatini çekiyordu. Her tarafta devam eden şikayetler üzerine, bunların faaliyetlerine son vermek, kendilerini dağıtmak gerekiyordu. Kafkas Genel Vâliliği'nin şiddetli emirlerine karşı artık gönüllü teşkilâtının devamı mümkün olamayacaktı. Ermeni gönüllü teşkilât heyetleri Ermeni cemiyetlerinin başkanları, bu çeteleri dağıtmak sorumluluğunu üzerlerine alamıyorlardı. Nihâyet Rus hükümeti bu birlikleri dağıttı ve bunlardan yedi Ermeni taburu kurdu. Rusya Ermeni tebaası ile bunların birleştirilmesini kendilerine Rusya hizmetinde bulunan Ermeni

49 Erzurum tahliye edildiği zaman Rusların ilk icraatı Ermeni taburlarını şehre sokmamak olmuştu. (Kara Schemsi, Turcs et Armeniens Devant L'histoire Nouveaux Temoignages Russes et Turcs Sus Les Atrocites Armeniennes de (1914 1918), Geneve, 1919, s.77). Ruslar iyi biliyorlardı ki Ermeniler Erzurum'a girdikleri takdirde Türkleri korkunç bir şekilde parçalayacaklardı. Rus ordusunun himayesi altında yapılacak bu cinayetler Türkleri Ruslardan tamamiyle ayırabilirdi. Halbuki Rusların amacı, Türklerin sükunundan istifade ederek Erzincan'a, Sivas'a, Trabzon'a kadar ilerlemektir. Sonradan bu maksatlarına da ulaşmışlardı. (Altınay, İki Komite İki Kıtıl, s.46).

50 Schemsi, Turcs et Armeniens Devant..., s.77.

subaylarının kumanda etmelerini uygun bulmuşlardı. Birçok gönüllüler bu taburlara katılmışlardı."⁵¹

Ermeni gönüllüleri ise Türk Ermenilerini kurtarmak için acele ediyorlardı. Kendilerinin bütün gâyeleri de bu idi. Klebof'un yazdıkları ile Rusya'nın Ermeni faaliyetleri karşısındaki gerçek niyeti arasında çok büyük farklılıklar vardı. Bu farklılıklar, Klebof'un olayları taraflı bir şekilde yazmasından ileri gelmektedir.

Ermeniler, çete faaliyetleri ve siyâsî komiteleri vasıtasıyla bağımsızlık yolunda ilerlemeye çalışırken, Rusya ve diğer Avrupa devletleri tarafından kullanılan bir maşa haline gelmişlerdi. Bir taraftan Taşnaksüyun, Ruslar tarafından aldatılırken, diğer taraftan da Bogos Nubar Paşa, Fransız hükümeti tarafından kandırılıyordu. 1916 sonlarında, Fransa Dışişleri Bakanı, Suriyeli ve Ermenilerden toplanacak doğu lejyonu için gönüllü istiyor ve karşılığında da savaştan sonra Fransa'nın payına düşecek olan Kilikya'nın Ermenilere verileceğini vaad ediyordu.

Bütün bu olup bitenlerle Ermeniler halâ umutlarla yaşar ve her taraftan aldatılırken İtilâf Devletleri arasında özellikle Osmanlı Devleti hakkında gizli tertipler, projeler hazırlanıyor, gizli siyâsî görüşmeler yapılıyordu. Bu paylaşma işi önce İngiltere ile Fransa arasında (3 Ocak 1916) daha sonra Fransa ile Rusya arasında (26 Nisan 1916), son olarak

51 Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.627.

ta yine Fransa ile İngiltere arasında (15-16 Mayıs 1916)'da yapılmıştı. Yapılan anlaşmalarda ne bağımsız ne de muhtar Ermenistan diye bir şey söz konusu edilmemiş Rusya ile Fransa arasında paylaşılmıştı⁵². Ancak orada yapılan görüşmelerde Ermenistan sözü bizzat coğrafya tabiri olarak çok kullanılmıştı⁵³.

Buna karşılık Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, Nikola'ya gönderdiği yazısında; Ermeni meselesinin çözümü için iki yolun mevcut olduğunu söylemişti. Bunlardan biri; Ermenilere tam bir muhtariyet vermek, diğeri de, buna karşılık Ermenilerin siyasal önemini sıfıra indirmek ve onların yerine müslümanları geçirmektir. Sazanof'un bu teklifleri Rusya'nın iç ve dış siyâsî menfaatleri açısından tehlikeli olarak görülmüştü.

Bu durumda Rusya için en çıkar yol, Osmanlı Devleti'nden zapt edilen yerlerin yeniden düzenlenmesi sırasında kanun ve adaleti sert bir biçimde uygulamaktır. Buna dayanarak sürgün edilen Ermenilerin müslümanlar tarafından gasp edilmiş

52 Bu anlaşmaya göre Rusya'ya, Trabzon batısında bir noktaya kadar Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis bölgeleri bırakılmıştı. Bundan başka Yıldız Dağ-Zara-Engin-Harput-Muş-Siirt-Dicle hattı, Cizre-İmadiye kuzeyinde sıradağlar-Margevar hattına kadar Van ve Bitlis güneyindeki topraklar da Rusya'ya ayrılmıştı. Hatta Rus Çarı Rusya'ya verilecek yerlerin Sinop'a kadar uzatılmasını istemişti. Görüldüğü gibi Ruslar, Doğu Anadolu'yu almaya uğraşırken bir Ermeni devleti kurmayı hiç düşünmemişlerdi. (Tevfik Bıyıklıoğlu, Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası, İstanbul, 1958. s.15).

53 Hüseyin Rahmi Apak, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, İstanbul, 1972, s.154.

mülklerinin sahiplerine veya varislerine geri verilmesi için çalışmaya karar vermişlerdi. Böylelikle Ermenilere belirli çerçeveler içinde öğretim ve din bağımsızlığı, dillerinden istifade hakkı verilecekti⁵⁴.

Sazanof'un bu yazısı dikkate değer olmakla birlikte, Ermenistan dedikleri yerlerden bir kısmını Fransa'ya bırakmak zorunda kalan Rusya'nın artık kendi bölgesinde dilediği gibi davranamayacağı ve Ermenisiz Ermenistan siyasetini hiç çekinmeden yürütemeyeceği anlaşılmıştı. Dolayısıyla Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı adaletle davranılacak, Ermenilerin Ruslaştırılmasına çalışılmayacak, kendi dillerini kullanmalarına ve okullarında bunu öğrenmelerine, dinlerine diledikleri gibi bağlı kalmalarına güçlük çıkarılmayacak ve böylece Ermeni muhtariyeti diye bir şey de olmayacaktı⁵⁵.

Ruslar Doğu Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Sarıkamış'tan Erzurum'a kadar şimendüferler döşeyerek, Zigana'nın korkunç yollarını muntazam bir hale getirerek, dağların yüksek tepelerinden telgraf

54 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, C.III, Ks.3, Ankara, 1983, s.83.

55 Dük Nikola 16 Temmuz 1916'da Sazanof'a verdiği cevabında şu önemli noktayı özellikle belirtmişti; "Son olarak şunu da bildireceğim ki gerek orduya gerekse Kafkas Bölgesi'ni ciddi biçimde tehdit eden yiyecek buhranının ileride doğurabileceği tehlike dolayısıyla, bu kadar önemli bir tehlikeden kurtulmak için tedbirler almak zorunda bulunduğumuzdan kaçmış veya bize sığınmış olan Ermenileri kendi ülkelerine, Doğu Anadolu'ya göndermek zorundayım. Böylelikle bunların yurtlarına yerleşip müstahsil durumuna gelme fırsatı kendilerine verileceği gibi Kafkas Bölgesi'nde bunları beslemek yükünden kurtulmuş olacağız. (Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, C.III, Ks.3, s.85).

telleri aşırarak, dekoviller döşeyerek, köprüler yaparak Trabzon'a kadar ilerlemişlerdi. Ruslar ilerledikçe Ermenilerin tecavüzünden korkan halk evlerini, barklarını bırakarak içeriye doğru göç etmek zorunda kalmışlardı. Geride kalanlar ise Rus, Rum ve Ermenilerden zulüm görüyorlardı. Fakat Rus idaresi kuruldukça bu zulümlere de bir dereceye kadar son verilmişti. Halk rahattı. Aç ve perişan değildi. Haksızlık kaldırılmıştı⁵⁶.

Daha sonra 28 Şubat 1917'de Rus ihtilâli çıkınca Kerenski geçici hükümeti tarafından Kafkasya için tayin edilmiş özel bir komite görevlendirilmişti⁵⁷. Kurulan bu özel komite, öncelikli olarak Kafkaslar için bir yüksek komiserin atanmasını talep etmişti⁵⁸. Bu komite, Rus Horlamof'un başkanlığında, Ermeni M.Babacanyan, Gürcü Çhenkoli ve Türk Caferof'dan meydana geliyordu⁵⁹.

Lenin ise, iktidarının başında Ermenistan bağımsızlığından yanaydı. 9 Haziran 1917'de Sovyetlerin I.Konferansında Lenin: "Bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti yaratmak gerekir" diyordu. Ekim ihtilâlinden kısa bir zaman sonra da bu sözlerini şu ifadeleriyle doğruluyordu: "İktidarı ele geçirirken acilen Polonya'nın, Finlandiya'nın, Ermenistan'ın kendi kendilerini yönetme ve ayrılma haklarını

56 Altınay, İki Komite İki Kıtıl, s.46.

57 Alexandre Manvelichvili, Histoire de Georgie, Paris, 1951, s.419.

58 Manvelichvili, Histoire de Georgie..., s.419.

59 İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara, 1984, s.265.

tanıyacağız"⁶⁰ diyordu. Bu durum daha sonra Brest-Litovsk sulh görüşmeleri sırasında da sözkonusu edilmişti.

Serge Afanasyan bu konuda şöyle bir yorum yapmıştır. "Diğer Rus halklarının hepsiyle self-determinasyon anlaşmaları yapıldığı halde ne Gürcistan ne de Azerbaycan onun deklarasyonunda yer almıştı. Acaba komünist bir rejimin yerleştirilmesinden sonra müttefiklerin kaçınılmaz müdahalelerine karşı bu bölgeyi Rusya'nın bir tampon bölgesi haline getirip daha sonraki bir aşamada bu bölgeyi ele geçirmek arzusunda mıydı? Stalin'e göre yalnızca Ekim İhtilâli Ermenilere özgürlük getirecekti."

Hatta 31 Ekim 1917 tarihli bir deklarasyonda bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmişti: "Vatanlarının kahraman savunucuları olan, fakat uzak görüşlü politikacılar olmayan, birçok kez kapitalistlerin oyununa gelen Ermenistan'ın evlâtları, artık Ermenistan'ın özgürleşme yolunun ve baskı altındaki halkların özgürlüğünün Ekim İhtilâlinden geçtiğinden şüphe etmemelidirler."⁶¹

Gerçekte ise, İnkılâpçı Rusya'nın geçici hükümeti Ermenistan'ı ilhak etmeye karar vermişti. Ermenilerin egemen devlet uğrunda mücadelesi ve onların siyasî bağımsızlığına ermek gayretleri geçici

60 Serge Afanasyan. L'armenie L'azerbaidjan Et La Georgie de l'INdependance a l'Instauration du Pavvoir Sovietique (191)-1923), Paris, 1981, s.35.

61 Afanasyan, L'armenie L'azerbaidjan....s.36.

hükümeti de Çar II.Nikolo'yı ilgilendirdiği kadar ilgilendiriyordu. Aslına bakılırsa geçici hükümeti ezilen milletler değil sermayeden çalınan çıkarlar Ruslaştırma politikası ve Ermenistan'ın zaptı ilgilendiriyordu⁶².

Diğer yandan Rusya'da çıkan ihtilâl ve Rusya'nın savaşı devler arasından ayrılması, müttefik hükümet nazırlarının önceden hazırlamış oldukları "Türkiye'nin geleceğini düzenleme" plânını da kökünden bozmuştu. Sykes-Picot anlaşması gereğince; Sazanof halkının çoğunluğu Türk olan Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını alacaktı. Çünkü Çar hükümeti böyle istiyordu⁶³. Müttefikler de bu müsaadeyi severek ve isteyerek bahşediyorlar ve böylece tamamiyle Türk toprağı olan bir memleketi Ermenistan surêtinde tanımak hususunda rıza göstermiş oluyorlardı.

Fakat ne var ki, bu davranış tarzı müttefiklere de son derece faydalı görünüyordu. Çünkü bu bölgeyi almak suretiyle Rusya Küçük Asya'da jandarmalık görevini yükleniyor, böylece müttefik hükümetlerini oralarda bir işgal ordusu bulundurmak ve birtakım masraflara katlanmak külfetinden kurtarıyordu⁶⁴. Fakat daha sonra 1918 yılının olayları onlara Sykes-Picot-Sazanof anlaşmasının ne kadar suni bir şey olduğunu göstermiştir.

62 Boryan, Armeniya Mejdunarodnaya Diplomatiya..., s.383.

63 Apak,Sovyet Devlet Arşivi Gizli ..., s.140.

64 Apak, Sovyet Devlet Arşivi Gizli..., s.141.

Rus ihtilâli doğudaki askeri durum açısından da çok önemli idi. Grandük Nikola Nikoliyeviç, Kafkas cephesi kumandanlığından azledilmişti. Onun kumandanadan ayrılmasıyla Kafkas cephesinde yapılan büyük Rus taarruzları da geri kalmıştı⁶⁵. Nikola'nın yerine Yudenîç tayin edilmişse de o da ihtilâlcî olmadığından azledilerek yerine Perjevaleski ordu kumandanlığına getirilmişti. Böylece Nisan 1917'de cephede iki taraf baskınları devam etmekle beraber eski şiddet ve önemini artık kaybetmişti⁶⁶.

İhtilâlin çıkması Rus istilâsı altında yaşayan Türklerin felâketi olmuştu. Ruslar ambarlarını yağma ederek, otlarını satarak subaylarını öldürerek kaçıyorlardı. Türklerin bu fırsattan istifade ederek istilâ edilen vatanlarını kurtarmaya çalışacakları tabii idi. Fakat Ermeniler onların bu teşebbüslerini geri bırakmaya çalışmışlardı. Ruslar memleketlerine döndükçe idareyi, zâbıtayı, hükümeti ellerine almışlardı.

Rus orduları artık savaşmak istemiyorlardı⁶⁷. Bunun için bölgedeki her türlü tedbir ortadan

65 Hans Rohde, Asya İçin Mücadele, I.Kitap, Şark Meselesi, Çev: Binbaşı Nihat, İstanbul, 1932, s.91.

66 Fevzi Çakmak, Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, Şark Vilâyetlerimizde Kafkasya'da ve İran'da, Ankara, 1936, s.260.

67 Altan Deliorman, Türklere Karşı Ermeni Komitecileri, İstanbul, 1980, s.193. Gerçeğin böyle olmasına rağmen Ermeni tarihçisi Astarçıyan olayı anlatırken açıktan açığa çarpıtmaktan çekinmemiştir. İfadesi aynen şöyledir. "1917'de Rusya'da Çarlık hükümeti devrilince Rus işgal kuvvetleri Türk topraklarını boşaltmış, daha önceki Rus savaşlarında

kaldırılmıştı Tedbirlerin kaldırılmasından sonra Ermeniler Erzurum ve çevresine hücumla başlamışlardı. Bu hücumla beraber gerek şehirde gerekse civar köylerde evler yağma edilerek sahipleri katledilmeye başlanmıştı. Khlebof, bu saldırılar hakkında şu yorumu yapmıştı: "Rusların varlığı Ermenilerin bu cinayetlerini alenen yapmalarına mani oluyordu. Bunun için faaliyetlerini gizli bir şekilde devam ettiriyorlardı."⁶⁸ Khlebof her ne kadar Ermeni faaliyetlerinden Rusların haberi olmadığını söylediye de gerçekler öyle değildi. Ermeniler Ruslardan bizzat destek görüyorlardı.

Diğer yandan ise, Ermeniler önceden beri mücadeleyi hiçbir zaman elden bırakmamışlardı. İster Rusya'dan yardım görsün ister görmesinler olumsuz faaliyetlerine ara vermemişler⁶⁹ hatta Rusların terkettiği cepheyi sadece Ermeniler işgal etmişlerdi. Erzurum, Erzincan, Hınıs, Van'a toplam altı bin askerle

olduğu gibi bu kerc de Ermenistan hakkında ikiyüz binden fazla Ermeni Rus ordusu ile birlikte yirmi kilometre yolu yaya yürüyerek Kafkasya'ya göç etmeye mecbur olmuşlardı." (Banoğlu, Ermeninin Ermeniye Zulmü, s.20).

68 Twerdo Khlebof'un Hatırası, s.4.

69 Hatta Rus ordusunda Ermeniler nefret edilen kişiler durumunda bulunmakta ve muharebe esnasında geriye kaçarak istirahat edip, yağma fırsatını elden kaçırmıyorlardı. Düşman geri çekilirse derhal ileri gelip ellerine geçen tüfenk, bomba ve benzeri şeyleri toplayıp saklıyorlardı. Gerek Rus gerekse Türk ölümlerini soyuyorlardı. Türkçeyi iyi bildiklerinden kendilerini Kafkasya müslümanı diye tanıtarak saldırılara karşı daima korunmaya muhtaç olan Türklerden kız alıyorlar ve daha sonra adi bir bahane ile bunları boşuyorlardı. (ATASE, Kıs.373, D.1484, F.9).

birlikte General Antranik'i göndermişlerdi. Bununla birlikte müttefikler kendilerine yardım ederlerse bütün Türk Ermenistanı'nı kurtarmayı plânlamışlardı. Bunlara Türk Ermenilerinden de üçbin Ermeni katılmıştı⁷⁰.

İhtilâlden önce Rus işgalinden rahatsız olan Osmanlı Devleti ihtilâl ile birlikte Rus faaliyetlerinden dolayı biraz olsun nefes almışsa da, daha sonra giden geleni aratır misali Ermeni zulmü başlayınca durum daha da kötüye gitmeye başlamıştı.

70 Larcher, Büyük Harpte Türk Harbi, C.II, İstanbul, 1928, s.380.